

VEHHÂBÎ COĞRAFYASINI ANLAMAK: HÜSEYİN HÜSNÜ'NÜN NECİD İZLENİMLERİ

Özer ÖZOCAK¹

Geliş: 13.10.2021 / Kabul: 26.10.2021

Öz

Hüseyin Hüsnü, 1900'lerin ilk yıllarında Vehhâbîlere karşı yapılan savaşa katılarak Necid'de gözlemler yapma ve bölgeyi yakından tanıma fırsatı buldu. Hüseyin Hüsnü'nün Suûdîlerin 1902'de Riyad'ı yeniden ele geçirmeleri ile birlikte başlatılan sefer öncesinde ve sırasında dikkatini çeken hususlara dair aldığı notlar '*Necid Kutasının Ahvâl-i Umûmiyesi*' adıyla kitaplaştırıldı. Belirtilen eserde, insan-coğrafya ve iklim ekseninde yaşanan şartların hayatın bütün alanlarının şekillenmesinde nasıl bir etkiye sahip olduğu gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar idaresi altında bulunan Necid'e ilişkin gözlemlerini aktaran kişinin Karadeniz iklimine sahip bir yer olan Artvin'de doğmasıyla verilen bilgileri daha da ilgi çekici hale getirmektedir; çünkü Necid ikliminin karakterini belirleyen ana etken çöldür. Kumlarla örtülü çöl toprakları üzerinde yaşayanların tahammüllerini zorlayan etkilere sahiptir. Çölde, kabileler arası savaşlar ve anlık yağma girişimlerinin etkisi ile güven duygusu da yoktu. Bölgenin sakinlerinden Hadariler, yıldızların seyrine göre tarımsal faaliyetlerini yürütmekte ve Bedevilere nazaran yerleşik hayatın gerekliliklerine daha çok uyum sağlamaktaydı. Beşeri faaliyetlerin başında emek yoğun hurma üretimleri ve binek vasfı ile ulaşım aracı olmasının yanı sıra önemli bir şifa kaynağı görülerek sütü tüketilen develerin yetiştiriciliği idi. Çalışmamızda Hüseyin Hüsnü'nün gözlemlerine dayanarak Necidlilerin gündelik hayatlarında önemli bir yer işgal eden kahve gibi alışkanlıklarına yer verildi. Böylece Osmanlı Devleti'nin son yıllarında bölge sakinlerinin yaşamları ve genel durumlarının aktarılması amaçlandı.

Anahtar Kelimeler: Necid, Çöl, Vehhâbîlik, Bedeviler ve Deve.

UNDERSTANDING WAHHABI GEOGRAPHY: NAJD IMPRESSIONS OF HÜSEYİN HÜSNÜ

Abstract

Hüseyin Hüsnü, participated in the war against the Wahhabis in the early 1900s and had the opportunity to make observations in Nejd and get to know the region closely. The notes taken by Hüseyin Hüsnü on the issues that attracted his attention before and during the expedition launched with the Saudis' recapture of Riyadh in 1902 were published in a book titled '*Necid Kutasının Ahvâl-i Umûmiyesi*'. In the mentioned work, it is shown how the conditions lived in the axis of human-geography and climate have an effect on the shaping of all areas of life.

¹ Arş. Gör. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozer.ozocak@amasya.edu.tr, ORCID:0000-0003-0129-7937.

The fact that the person who conveys his observations about Necid, which was under the rule of the Ottoman Empire for many years, was born in Artvin, a place with the Black Sea climate, makes the information given more interesting; because the main factor determining the character of the Necid climate is the desert. It has effects that force the endurance of those living on desert soils covered with sand. There was also no sense of trust in the desert, with the impact of intertribal wars and momentary plunder. The Hadaris, who were the inhabitants of the region, carried out their agricultural activities according to the course of the stars and were more adaptable to the necessities of settled life than the Bedouins. At the beginning of human activities, labor-intensive date production and being a means of transportation with its passenger characteristics, as well as the breeding of camels, whose milk was consumed as an important source of healing. Based on the observations of Hüseyin Hüsnü, in our study, habits such as coffee, which occupy an important place in the daily lives of the people of Necid, were included. Thus, it was aimed to convey the lives and general conditions of the inhabitants of the region in the last years of the Ottoman Empire.

Keywords: Najd, Desert, Wahhabism, Bedouins and Camel.

Giriş

18. Asrın başlarında Vehhâbîliğin ortaya çıkması ve yayılmasının yol açtığı kaos ortamı ile Necid bölgesinde yaşanan hadiseler, Osmanlı Devleti'nin üzerine eğilmesini gerektiren sorunlara bir yenisinin eklenmesine neden oldu. Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının ağırlıklı olarak sapkınlıkla suçladığı belirtilen hareketin mensupları, kısa sürede hakimiyet alanlarını Mekke ve Medine'yi de içerisine alacak nitelikte genişlettiler (Ahmed Cevdet Paşa, 2011:181-182). Bu genişleme, Osmanlı Devleti'nin Vehhâbîliği bölgenin de sınırlarını aşan bir biçimde varlığını tehdit olarak algılamasına neden oldu. İstanbul'daki memnuniyetsizliğin boyutları Vehhâbîlerin ilerleyişine bağlı olarak gittikçe arttı ve Osmanlı varlığını tehdit eden Suûdîler karşısında farklı tarihlerde müdahaleler gerçekleştirildi (Bkz: Büyükkara, 2004; Doughty, 1921; Eyüp Sabri Paşa, 1992; Tecer, 2002).

Hüseyin Hüsnü'nün Necid'e ve mücadelelerin detaylarına ilişkin birbirinden kıymetli bilgiler verdiği eserini yazma imkanını bulduğu görevlendirilmesi de Vehhâbîlerin bölgedeki hareketlilikleri bağlamında gerçekleşti. 1900'lerin ilk yıllarında İbn Reşid'in rakipleri İbn Suûd ile çatışmalarının hız kazandığı sırada Reşidîlerin İstanbul'dan yardım talep etmeleri ile Hüseyin Hüsnü'nün komuta kademesinde bulunduğu Osmanlı kuvveti, Suûdîlere karşı ilerlemeye başladı. Hüseyin Hüsnü bu ilerleyiş esnasında çöller ve çölleri kendilerine yurt edinen bedevilelerle özdeşleşen Necid'e dair bilgileri kaleme aldı. Esasen Necid, Osmanlı topraklarının bir parçası olmakla birlikte iklim koşulları ve baskın kimliğinde çölün etkisi ile pek de bilginimizin olmadığı bir yerdir. Osmanlı Devleti'nin unsurları görevleri icabı resmi unvanları ya da ticari kaygılar gibi kişisel gerekçelerle farklı tarihlerde ziyaret etmişlerdir; ancak her ne sebeple olursa olsun bölgeye yolu düşenler Necid'e ilişkin neredeyse eser bırakmamışlardır. Buna karşın bölgeye dair

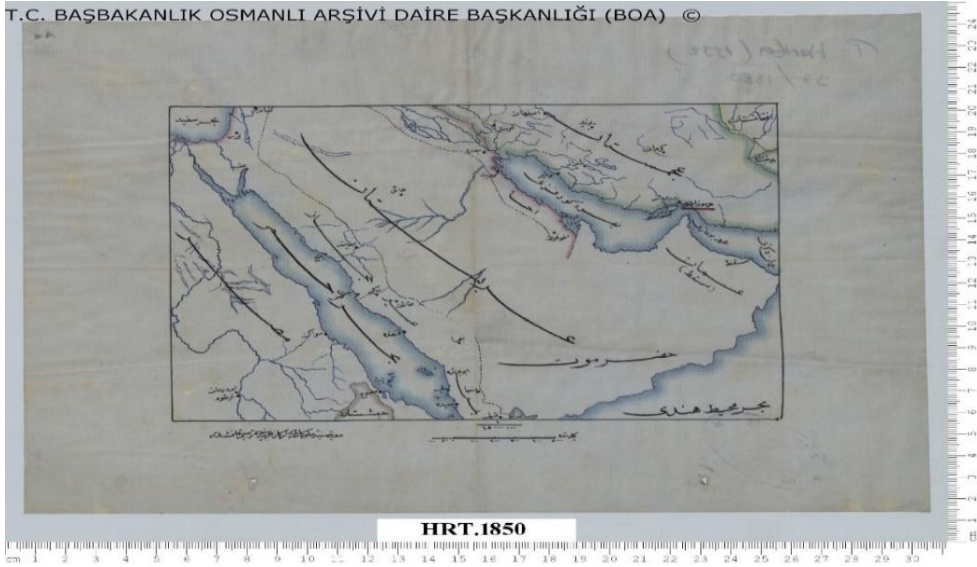
tarihi bilgi kaynaklarımızın ağırlıklı olarak farklı gerekçelerle Necid'e giden batılıların yazdıklarıdır. Bu gerçek karşısında Hüseyin Hüsnü, Osmanlı Devleti'nin bir mensubu olması kimliği ile de çok kıymetli ve nadir bir eser bırakmıştır. Bu kapsamda çalışmamız, Osmanlı tarih yazımı noktasında önemli bir tarihi coğrafyaya ilişkin eşine az rastlanır bilgiler ihtiva eden Hüseyin Hüsnü'nün eserine yansıttığı gözlemlerine eğilmeye amaçlamaktadır. Böylece Suûdî Arabistan ile ilgili yapılacak çalışmalarda istifade edilecek temel bir bilgi kaynağının gün yüzüne çıkarılması hedeflenmektedir.

1. Necid'in Coğrafi Durumu ve İklimi

Tarihi süreç içinde insan varlığına ev sahipliği yapan yerler çeşitli şekillerde isimlendirildiler. Genellikle kurucuları ya da farklı tarihlerde eline geçen milletlerin yöneticileri, ileri gelen adamları ya da inançları açısından önemli kişilerin isimlerini alırlar. Bazen de diğer yerlerden ayırt edici tarafları isimlendirilmeleri noktasında belirleyici olur. Necid de en son zikrettiğimiz gruba yani coğrafi yapısından kaynaklı farklılığı ile isimlendirilmesinde belirleyici olan yerler topluluğuna dâhil olacaktır; çünkü Necid civarındaki çukur alanlara nazaran daha yüksekte konumlanmış olmasından dolayı yüksek yayla ya da plato anlamlarını karşılayarak adlandırılmıştır. Arabistan yarımadasının sahil şeridini oluşturan Tihâme üzerinde yükselen bölgeyi ya da yüksek kısımlarında Tihâme ve Yemen, alçak kısımlarının Irak ile Suriye'ye doğru büyük bir kısmı çöllerle kaplı alanı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu tanımlama ile sınırları hayli geniş görünmekle birlikte kelime dar anlamıyla Hicaz ve Irak arasında kalan bölgeyi kapsamaktadır (Kurşun, 2006:491-493).

İnsanların fiziksel yapıları ve karakterleri üzerinde çok büyük etkiye sahip olan coğrafi faktörler gerçeğine binaen Hüseyin Hüsnü de ilk olarak Necid coğrafyasının içinde yer aldığı bütünden bahsederek Necid'e dair bilgiler vermeye başlar. Necid'in farklı yönlerden Beyrut ve Şam vilayetlerinin güneyi, Şehr-i Zor Sancağı ile Fırat Nehri, Şattü'l-Arab, Kızıldeniz, Süveyş kanalı gibi yerleri içene alarak ya da uzanarak yerküre üzerinde önemli bir hacme sahip olan Ceziretü'l-Arab'ın sınırlarında yer aldığını belirtir. Orta Arabistan'da bulunan Necid'in kuzeyinde Şamiye Çölü, doğusunda Ahsa, güneyinde er-Rubü'l-Hali Çölü, batısında Asir ve Hicaz ile çevrilidir. Sınırlarında, el-Fera, el-Harc, el-Arid, el-Mahmel, es-Seyid, el-Vasim, el-Kasım, el-Cebel, el-Cuf, el-Eflac, Vadiü'l-Kas'a isimlerinde on bir bakiye yer alır (Hüseyin Hüsnü, 1328:9-10).

Harita 1. Necid Coğrafyasını da Gösteren Tarihi Harita

Kaynak: COA. HRT.1850.

Bunlardan isminde de anlaşılacağı üzere el-Cebel bölgesi Necid'in en dağlık mahallidir. Burada Selma, Acaz, Ramaz, Kafar gibi başlıca dağlar yer almaktadır. Bu dağların en büyüğüne Aca denilmektedir. Necid'in dağlarının üzeri ağaç ve ottan ibarettir. Yer yer çalılıklara rastlanılmakla beraber bunların aralarında da nasi denilen otlar bolca bulunur (Hüseyin Hüsnü, 1328:14-15). Dağların ağırlıklı olarak çıplak olduğu Necid'i dünyanın diğer pek çok yerinden ayıran en belirgin özelliği kumluk alanlarının fazlalığıdır. Hüseyin Hüsnü eserinde, kumluk alanlara duyduğu hayreti gizlemeyerek '*şayan-ı zikr*' ifadesini kullanarak bahseder. '*Bu kıtada dağdan ziyade araziye-i tabiiye kum silsileleridir*' şeklinde devam eden cümleleri ile Arabistan yarımadasının önemli bir bölümünü kapsayan Dahna Çölü'ne değinir. Verdiği bilgilere göre, kumluk alanlarının yükselteleri bazı yerlerde yok denilecek seviyelere inerken yer yer 40-50 metrelere değin irtifa kazanmaktadır. Ulaştıkları yükseltelerinde etkisi ile Necid'deki kum dağlarının varlığı önemli bir olgudur. Diğer taraftan kumlar, hareketlilik bakımından oldukça durağandır; ancak şiddetli rüzgârların estiği dönemlerde kum dağlarının tepelerinde yer alanların etrafa dağıldıkları görülür. Cehfe karyesi civarındaki kumluklar ise, daha akışkan olduklarından rüzgârın esme yönü, şiddeti gibi değişkenlerle savrulma yönleri tayin olunur. Kıtadaki kumların renk bakımından toprak rengi ya da beyaz renge sahip oldukları görülür. Bunlardan beyaz olanların hâkim olduğu alanlarda hayat belirtileri yoktur. Kumların renginin esmere çaldığı yerler, yağmur sularını muhafaza noktasında öne çıktıklarında yeşillikçe elverişli olup otların fazlalığıyla develer için mera alanlarıdır (Hüseyin Hüsnü, 1328:16-18).

Hüseyin Hüsnü, kumulların ırmaklar gibi aktığı Necid'de, toprak yüzeyinde akan nehirlerin olmadığını kaydeder. Bazı kaynak sularına rastlansa da toprak üzerinde bir mecra açarak akarsu oluşturmaya kumsallığın izin vermemesinden dolayı kumların altından akarlar. Kaynak suları olan yerlerin mevcut olumsuz şartlarına bölgede iskân edenlerin de etkileri vardır. Tarımsal faaliyetlerle meşgul olmak gibi bir gelenek ve anlayışa sahip olmayan bedevilerce buraların yurt edinilmesi durumunda ekip dikerek bölgeyi mamur etme çabası ortaya konulmadığından toplu yaşam alanlarından olan köyler ortaya çıkmamaktadır. Örneğin Fevare, bölgedeki susuz yerlere nazaran daha avantajlı bir konumda bulunmasına karşın kendi haline bırakıldığından sahip olduğu göz bataklık oluşmasına neden olarak havasına da zarar vermektedir. Bedevilerin gözden istifadeleri çoğunlukla yalnızca hayvanlarını otlatmaktan ibarettir. Necid'in diğer bazı yerlerindeki su varlığının kullanılmamasında bedevilerin önemli bir engel teşkil ettikleri de görülür. Bedevilerin saldırı ve baskılarına maruz kalan kimi yerler, bataklıkların oluşmasına ve yeşillik meraların terk edilmesine neden olmuştur. Bu olumsuz tabloya karşın su varlığı ile zirai faaliyetlere imkân sunan yerlerin ve akan suların sayesinde hurmalıklarla bahçelerin oluşturulduğu da görülür. Necid'de bulunan kuru vadilerinse, Hicaz ve Suriye dolaylarından akarak ağırlıklı Basra Körfezi'ne dökülen nehirlerin geçtiği yerlerde bulunmaları ile buralarda kuyular kazılarak yararlanılan sularla hububat ile meyve ağaçları yetiştirilir. Kurak yaz mevsimlerinde suların derinlikleri üç metreye kadar düşse de suları kurumamakta ve on ile yirmi metre arasındaki derinliklerde kazılan kuyulardan su çıkarılabilmektedir. Kuyuların açıldığı yerlerde, suların sadece tarımda istifade edilmemektedir. Hüseyin Hüsnü'nün ifadesiyle kuyu suları kireçli yapılarıyla 'muzirü's-sıhha' yani insan sağlığı açısından zararları olsa da günlük hayatta da tüketilmektedir (Hüseyin Hüsnü, 1328:18-19).

İnsanların içme sularının başında kuyu sularının gelmesinde ve çölde vahaların inşa edilmesinde mevcut şartlardan istifade edilmesi asıl gerekçedir. Yaşanılan yerin karakteristik özelliklerine de tesir eden beşeri faaliyetlere karşın iklimler, coğrafyaların kaderlerini belirlemede başlıca unsurlardır. Hüseyin Hüsnü de hayatın her alanında tesirlerini gösteren bu etkene eserinde şu cümleleri ile yer vermektedir:

'Derece-i hararet en soğuk mevsimde zaid on dereceden daha aşağı inmediği gibi yazın şiddetli sıcağında kırk beş elli santigrada kadar çıkar. Geceleri, sabahları havası latifdir. Şu çöllerde Temmuz-Eylül aylarında Şam rüzgârları devam ettiğinden tuluu şemsden nihayet üç saat sonraya kadar behemehâl bir gölge altında bulunulmaz ise hayat tehlikede kalır. Bu mevasimde sabahleyin saat üçe ve ikindiden sonra gruba kadar iki-üç saat ki cemian altı-yedi saat bir zaman zarfında gündüz yolculuğa kabildir. Fırtınalarda rüzgârların kaldırdığı kumlarda hâsıl olan gayet kesif tozun, kasırganın dehşet ve şiddetiyle bir karış ilerisini görmek mümkün olamadığından etrafda toz görüldüğü anda heman kazıkları kuma çakılmış ipleri muhkem bağlanmış kapalı bir çadırın içinde bulunmağa yahut yüzün koyu yere kapanıp başını, burnunu, kulaklarını kalın

bir örtü ile iyice örterek fırtınanın hitamıyla hava saf oluncaya kadar bu hâl üzere kapalıca beklemeye itina etmeli. Açıkda kalınıyorsa tenakuz edilmeyerek ihtinâk vuku bulduğu mücibdir. (Hüseyn Hüsni, 1328:14-15).

Çöl ikliminin baskın olduğu Necid'de, orman da yoktur. İnşaatlarda kereste olarak kullanılacak malzeme asel (ak ılgın) daldırma yöntemi kullanılarak iki yıl zarfında gerekli yükseklik ve dayanıklılığa ulaşması ile elde edilir. Hurma ağaçlarının etrafları da bu ağaçlarla çevrelenerek bahçelerin daha verimli olması sağlanır. Marangozluk mesleği de cilaya elverişli, yıkaması kolay ve elyafı da sert olan asel ağacından elde edilenler üzerinden icra edilir. Köklerinin taşa denk gelmediği yerlerde servi ağaçları gibi düz bir biçimde göğe doğru uzanırlar. Asel ağaçlarının yetiştiği bazı yerlerde gövdesinde çıkan urlar dabagatta (dericilikte) kullanılır. Çöllerde diken türünden çalılara sıklıkla rastlanır ve kökleri istifade edilmek üzere çıkarılır. Çalıların taze dalları çölde seyahatleri esnasında develerin en önemli yiyecek maddelerindedir. Hüseyn Hüsni yaş olduklarını belirttiği çalıların çatırdayarak kuru ağaçtan daha hızlı ve kolay yandıklarını da kaydetmektedir. Bu çalıların yükseklikleri, bir buçuk metreyi geçmezken kökleri daha uzun ve kalındır. Necid kuru sıcak havası ile parçası olduğu Ceziretü'l-Arab'ın sahillerinden ayrılır. Arap Yarımadasının sahillerinde, sıcağa nemde eşlik etmektedir. Bu hali ile Necid, Ceziretü'l-Arab'a nazaran insan sağlığı için daha elverişlidir. Doğudan esen rüzgârlarsa, rutubetli estiklerinden çöllerden geçtikleri sıralarda havanın serin hale gelmesini sağlarlar. Fırtınalı havalarda kasırgaların ortaya çıkmasına neden olabilirler (Hüseyn Hüsni, 1328:34-35).

2. Necid'in Nüfus Yapısı ve Din Anlayışı

Coğrafi durumun ve iklimin insanların yerleşiminde doğrudan etkisinin olduğundan bahsetmiştik. Bunların Necid'in nüfus yapısına da etkisi söz konusudur. Necidliler çölleri kendilerine yurt edinen ve neredeyse tamamı okuma-yazma bilmeyen göçebe haldeki bedeviler ile yerleşik vaziyette yaşamlarını sürdüren hadariler olmak üzere ikiye ayrılırlar (Hüseyn Hüsni, 1328:65).

Tablo 1. 1900'lerin Başında Necid Nüfusu

	Hadari Nüfus	Bedevi Nüfus	Toplam
Cuf 'Şeradat'	8000	20000	28000
el-Ha'il 'Şammâr'	25000	50000	75000

Hayt, Huyt, Yetme	5000	20000	25000
Kâsım 'Uneyye-Harb'	57000	65000	122000
Mutayr	-	-	-
Aneyze	23000	-	23000
el-Vaşım	25000	-	25000
es-Sedir	20000	-	20000
el-Mahmel	12000	-	12000
el-Arid- Sebia	15000	35000	50000
Suhul-Megabis	-	-	
el-Harc	7000	-	7000
el-Furua	9000	-	9000
Eflac-Vadiyü'l-Aksa	12000	20000	32000
Genel Toplam	218000	210000	428000

Kaynak: Hüseyin Hüsnü, 1328:43-44.

Bedeviler bir çatı altında hayatlarını idame etmeyi tercih etmeyerek kabileler halinde ömürlerini kıldan ördükleri çadırlarda geçirirler ve develerin sırtlarında seyahatlerini gerçekleştirirler. Bedevilerin çöllerde ihtiyaçlarını karşıladıkları su kuyuları vardır. Hayvancılık en önemli ticari faaliyetlerinden biri olduğundan hayvanlarını otlatacakları meralara sahiptirler. Yaşam alanları olan geniş çöllerde ekilebilecek yerleri kendileri ekmedikleri gibi başkalarının da ekip biçmelerine izin vermezler. Çöl hayatı içerisinde tedarik edemedikleri zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için şehirdekilerle irtibat kurar ve ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra çöllere geri dönerler.

Ceziretü'l-Arab'ın en güçlü bedevi kabilelerinden biri Aneyze aşiretidir. Yenbu şehrinin kuzeyinden başlayarak Hicaz, Şam ve Halep, Zor, Bağdat'a değin geniş bir arazinin sınırlarında varlıklarını göstermektedirler. Hadariler ise, Necid'de varlık gösteren ikinci gruptur. Hadariler, Arap yarımadasında yerleşik hayatın gerektirdiği bütün iş kollarında varlıklarını gösterirler. Ekilebilecek alanlarda kuyular açarlar, tarlalar ve bahçeler oluşturarak etrafında taşınmazlar inşa ederler. Yağışların olmadığı sıralarda yaşadıkları haneleri ve köylerini terk ederler. Birkaç aylığına çölün havasını almak üzere çadırda yaşamak da adetlerindedir (Hüseyin Hüsnü, 1328:37-38). İnşa ettikleri yapıların çoğu çamurdan yapılmıştır. İki-üç katlı binaların da inşa edildiği Necid'de, evlerin dışarıya doğru açılan bahçeleri yoktur. Aneyze ve Büreyde şehirlerinde balkonlar dikkatleri çekmektedir. Kireç bölgede çıkarılan yer altı kaynaklarından olmakla birlikte kirecin yakılmasının ortaya çıkardığı zorluk kireçli hanelerin inşasına engel olmaktadır (Hüseyin Hüsnü, 1328:46).

Necidliler hanelerinde yastıklar kullanmaktadırlar. Çöle çıktıklarındaysa yastıklarının yerinin şedadlar alır. Misafirlerin ağırlandığı meclislerde şedadlar bir adamın oturacağı bir biçimde aralıklarla yerleştirilir. Misafirler şedadların arasında oturur ve kollarını onlara dayamak suretiyle istirahat ederler. Hüseyin Hüsnü, Emir Abdülaziz'in yanına giden Osmanlı Padişahı'nın yaverlerinden birinin şedadların oturulmak için konulduğunu düşünerek üzerine oturduğunun rivayet halinde Necidlilerin arasında dolaşmakta olduğunu da kaydeder. Necid ve el-Hasa'daki camilerin minber kapıları mihrabın derinine inşa edilmeleri ile İslam dünyasının diğer bazı bölgelerindeki camilerin iç mimarisi açısından farklıdırlar. Mihraplar yaptırılırken sağ taraflarına bir kapı açtırılmak suretiyle minberin merdivenleri başlatılır. Basamaklar yeterli yüksekliğe ulaştığında hatibin hutbe okuyacağı yer yapılır. İnşa süreci sonrasında ortaya gayet güzel yapılar çıkar. Hüseyin Hüsnü, bölgedeki baskın dini anlayışa da eserinde yer vermektedir. Necid sakinleri büyük oranda Vehhâbî mezhebindedirler. Mezhebin kurucusunun Uneyye karyesinden olan Muhammed bin Abdülvehhâb'tır. 1143/1730 yılında köyüne dönerek vefat eden babası namına mezhebi yaymaya başladı. Vehhâbîlik hakkında '*türbe yıkıcılar*' gibi isimlendirmeler bir tarafa Vehhâbîliğin namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekat vermek ve kelime-i şehadet getirmekten oluşan İslam'ın şartlarının da yer aldığı 32 farzı kabul ettiğine değinerek bu bakımdan İslam'ın esasları ile çelişmediğini belirtir. Hatta '*Şialar gibi beş vakit namazı üçe bittenzil evkat-ı selasede ezan okuyup eda-yı salat etmezler*' cümlesi ile Vehhâbîlerin namaz konusunda Şia gibi diğer Müslümanlarla namaz konusunda çelişmediğini belirtir (Hüseyin Hüsnü, 1328:47-48).

Secdeyi nereye yaptıkları ile ilgili de Vehhâbîlerle Şiiler arasında kıyas yapar. Vehhâbîlerin camilerinde hasır bulunmamakta ve doğrudan toprak üzerinde secde yapmanın daha efdal olduğunu düşünmektedirler. Şia mensupları ise, Kerbela'dan aldıkları topraklardan oluşturdukları '*turabe*' adını verdikleri çamur parçalarını alınlarının geleceği yerlere koyarak secdeye giderler. Şia müctehidleri ellerinin

geleceği yerlere iki tane turabe yerleştirerek secdeye vardıklarında ellerini bunların üzerine koyarlar. Hüseyin Hüsnü'nün Kerbela'da bulunduğu bir sırada Şii ulemasından biri ile arasında 'turabe' üzerinden bir konuşma da gerçekleşir. Hüseyin Hüsnü, neden ayrı bir çamur parçası üzerine secdeye vardıklarını, bunun herhangi bir fazilet ya da mecburiyete mi dayandığını sorar. Şii âlim, Hz. Peygamber'in topraktan başka bir şey üzerinde secde yapmadığını söyler. Bunun üzerine Hüseyin Hüsnü, İslam dininin Hicaz'daki İslam ahalisinden öğrenildiğini belirterek Hicaz ahalisinin o sıralarda seccadeler, hasırlar ve kilimler kullanmalarından dolayı bunların kullanılması noktasında ihtilafın olmaması gerektiğini söyler. Buna mukabil Şii âlim, Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında Medine-i Münevvere ahalisinin darmadağın olmalarından dolayı artık onların takip edilmesinin doğru olmayacağını vurgular. Tartışma Kerbela bahsine geldiği anda Hüseyin Hüsnü şu cümleleri sarf etmek durumunda kalır:

'Şu halde Kerbela kasabası tesis etmezden evvel (çünkü Kerbela Hazret-i Hüseyin'in şehadeti vukuundan sonra iskan edilmiş bir mahaldir) Risalepenah Efendimiz ve cümle Ashab-ı Kiram hangi toprağa yüz sürüyorlardı. Mütalaanıza göre, Kerbela'nın zabtı tarihine kadar geçmiş müddet zarfında gerek Nuru'l-Hüda Efendimiz'in zamanında, gerek Çihar-ı Yar-ı Güzin'in eyyam-ı hilafetinde kılınan namazlar makbul değildir iddiasında bulunuyorsunuz. Zannederim bu adem-i kabule müctehideyn-i Şia dahi kani olamaz. Çünkü o halde Hazreti Ali Efendimiz'in kıldıkları namazda mazhar-ı kabul olmayacağını tasdik etmiş oluyorsunuz ki ictihadınız her halde sevap değildir'.

Bu cevap karşısında, Şii alimin turabe sayesinde binlerce fakirin para kazandığı ve dünyanın her tarafına sevki ile çok sayıda kişi için geçim kapısı haline geldiğini söyler. Hüseyin Hüsnü'nün aldığı cevap karşısında Şiiilerin bu uygulamaları ile 'dini bazar-ı ticaretgah' haline çevirdikleri yorumu yapar (Hüseyin Hüsnü, 1328:48-50).

Hüseyin Hüsnü, Vehhâbî anlayışın detaylarına ilişkin de bilgiler verir. Buna göre Vehhâbî mezhebinde müctehidler mâsûn değildir. Bir müctehide bağlı olmayanın ibadetinin kabul olmaması anlayışı yoktur. Vehhâbîlerde Hz. Peygamber'in kabrinin ziyaret edilmesi ve ruhaniyetinden imdat talep edilmesi, kabir ziyaretleri, Ezan-ı Muhammediye 'es-salatu hayrun mine'n-nevm' eklenmesi, vitir namazında Kunut duasının okunması, büyük günah olarak gördükleri tütün içilmesi gibi pek çok hususta kısıtlama ve yasaklı söz konusudur. Bunlara karşın Hüseyin Hüsnü örneğin kabir ziyaretlerine ilişkin 'Kabirleri ziyaret ediniz' şeklindeki hadise binaen Vehhâbîlerin getirdikleri yasaklara karşı çıkar. Hz. Peygamber'e Allah'a dua ederken vesile kılınması ve O'na salat edilmesi noktasındaki yasakları da Hüseyin Hüsnü'nün hedefine oturttuğu Vehhâbî yasaklarından. (İyya kena'budu) ve (menzellezi yeşfeu) gibi ayetler bağlamında kulun başvuracağı makamın Allah-u Teala olduğunu ve (velev ennehum iz-zalemu enfusehum cauke) ayetiyle de tevessülün caiziyetinin üzerinde durmaktadır. Buna karşın Vehhâbîler, Hz.

Peygamber'in vefatı ile kendisinden sonra gelenlere bir faydası olmayacağı kanaatiyle ayetin hükmünün onun hayatı süresince geçerli olduğu yorumu yapmaktaysalar ifrata kaçmaktadırlar (Hüseyin Hüsnü, 1328:50-57).

3. Necidlilerin Geçim Kaynakları

Necid'in coğrafi özellikleri ve iklimsel şartları, Necidlilerin hayatlarının her alanında tesirlerini gösterir. Belirtilen unsurlar birer kısıtlayıcı etken olarak bölge halkının faaliyet gösterdiği bütün iş kollarında varlıklarını hissettirir. Bu gerçekle Hüseyin Hüsnü, Necid'de geçim kaynaklarının başında tarımsal faaliyetler gelmesine karşın Necidliler pazara mal satmak üzere zirai faaliyetlerde bulunmaktan ziyade kendi ihtiyaçlarının karşılanması için çaba gösterdikleri bilgisini verir. Bölgedeki arazilerin önemli bir kısmının tarımsal üretim için öncelikli şartlardan olan toprağın kuşbakışı, bileşenlerine ya da hangi maddeleri içerdiğine bakılmaksızın, tarıma elverişli olduğu kanaati belirir. Tohumun toprakta tutunabilmesi ve sağlıklı bir biçimde toprak yüzeyine çıkabilmesi için bir miktar derine gömülmesi gerekliliği yerine getirilmek istendiğinde en ciddi sorunlardan biri ile karşılaşılır. Toprak biraz derinlemesine kazıldığında altlarda bulunan kireç ve alçı yüzeye çıkar. Güneş ve yağmurla karşılaştığında yetişmekte olan ürünler mahvolma tehlikesini yaşarlar. Ürünlerin canlılıklarının son bulmasına yol açan maddelerin devreye girmemesi için ağaçtan yapılan sapanların uzunlukları toprağın derinden sürülmemesi için bir karışla sınırlandırılır. Tohumlar toprağın bir santimetre kadar dibine ekilir ve serçelerin bile gagaları ile pek de zorlanmadan tohumları çıkarabildikleri ortam yaratılır. Hayvanların toprakla buluşan tohumları yememeleri için ekim işlemi sona erdikten sonra üç-dört gün boyunca nöbet tutulur (Hüseyin Hüsnü, 1328:24-26).

Tohumlar tarlalarla buluşmadan önce tarlalar bir kere sürülür. Suların ekinlerin bulunduğu yerlere seri ve ziyan olmaksızın ulaşması için tarla üzerinde taksimatlar yapılır. Suların alındığı kuyulardan itibaren suyollarının etrafı killi çamurlarla sıvanarak kumun suyollarını tıkaması ya da su üzerinde herhangi bir etkide bulunmasının önüne geçilmesi sağlanmaya çalışılır. Rüzgârların su kanallarına doğru savurabilecekleri kumlara karşı da tedbirler alınır. Suyollarının güzergâhlarında etrafları yarım metre yüksekliğinde sıkça hurma dalları dikilerek siperle kanalın kumlarla tıkinmasının önüne geçilmeye çalışılır. Tarlaların sürümü safhasında, her cins hayvanı çifte koşulmakla beraber yalnızca bir hayvan sabana koşudur. Toprak yapılarının daha sağlam hale gelmesi için uygulanan tahnit usulünü bilmemektedirler. Kumlu ve güçsüz arazileri kuvvetlendirmekte ve verimin artması için tarlaların gübrelenmesi gerektiğinin farkındadırlar. Sert topraklara bir miktar kum ilave ederek toprak yapısında meydana gelecek yumuşama ile araziyi işlemeyi bilmemektedirler. Halkın asıl geçim kaynağı fellahlık olduğundan ellerine geçen hububatın fiyatı da fahiş rakamlara ulaşmamaktadır. Mevsim şartlarının ve güvenliğin uygun olduğu geçmiş yıllarda buğdayın kilosu yirmi para, arpanın kilosu beş paraya satılmıştır. Kendi ihtiyaçlarını temin noktasında yaşadıkları zorluklara

rağmen dışardan zahire temininin kolay olmaması da her hanenin kıtlık dönemlerinin yaşanma ihtimallerini göz ardı etmeyerek birkaç sene boyunca ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte ürünlerini stoklamasına neden olmaktadır. Kıtlık zamanları için sakladıkları hububatın haşeratın yol açacağı zararlardan korunması kastıyla hanelerin zemin katları yerine üst katlarına oluşturulan ambarlara istif ederler (Hüseyin Hüsnü, 1328:24-25).

Gösterdikleri özene ve aldıkları bütün tedbirlere karşın beklenmedik şiddetli fırtınaların savurduğu kumların emeklerinin zayi olmasına neden olduğu görülür. Ürünlerin düzenli olarak sulanmalarını temin etmek için havuzlar yaparak ağızlarına kadar doldururlar, bahçelerine ve tarlalarına doğru akıttırlar. Böylece bölge sakinleri çalışkanlıkları ile bin bir zahmet ve zorlukla açtıkları kuyulardan hayvanlarını kullanarak çıkardıkları su ile kendi ihtiyaçlarını karşılamakta ve dışarıya muhtaç olmamaktadırlar. Necidlilerin ziraatları da belli bir takvim çerçevesinde yapılır. Bu noktada Süheyl, Süreyya, Cevza, Devre-i Şuara yıldızlarının hareketine göre yıldız hesabı ile süreci yönetirler. Buna göre, Süheyl yıldızının batmasından kırk gün sonra gavs (inci çıkarılması) son bulur. Aralık ayına denk gelen ikinci kırkıncı günde senelik ziraatlarını yaparlar. Mayıs ayında hasat edecekleri arpa ve buğdayın ekimi gerçekleşir. Süreyya yıldızının doğması ile haziran ayına denk gelen dönemlerde eylül ayında hasat edecekleri yazlık ekimlerini yaparlar. Yaz ziraatı sırasında darı, börülce, mısır buğdayı ekerler. Üçer haftalık bir müddete denk gelmekte olan iki yıldızın doğma ve batmaları arasında Cevza yıldızı görülür ki bu yıldız evresinde darı ekimi yaparlar (Hüseyin Hüsnü, 1328:26).

Tablo 2. Hüseyin Hüsnü'nün Abdülaziz er-Reşid'le Olduğu Sıralarda Necid Emareti'nin Yaklaşık Tahsilatları

Bakiyeler	Hububat Sâ‘	Hurma Vezni
el-Arid	45000	300000
el-Cebel	20000	250000
el-Mahmel	20000	300000
es-Sudeyr	24000	400000
el-Vasim	32000	350000
el-Cuf	10000	70000

Hayt, Huyt, Yetme	10000	40000
Eflac	30000	120000
Vadiyü'l-Aksa	20000	40000
el-Fera	30000	200000
el-Harc	80000	60000
Kasım	320000	900000
Aneyze	10000	30000
Toplam	651000	6300000

Kaynak: Hüseyin Hüsnü, 1328:77.

Necid bahçelerinin önemli bir kısmı hayli düzenli olan hurmalıklardır. Tatları oldukça lezzetli olan Necid hurmaları dışarıya satılacak derecede üretilemeyeceği bölge halkının tüketimine yetecek kadar üretilebilmektedir. Hurma ağaçlarından sadece meyvelerini tüketerek istifade etmezler. Hurma yaprağından hasır, namazlık, yelpaze, meyve ve yemek tabakları, yemek sofrası örerler. Hurma bahçeleri aynı zamanda bamyacı, patlıcan, helvacı kabağı, su kabağı, bal kabağı, soğan, sarımsak, kerat (pirasaya benzer bir tür sebze), domates, salatalık, kavun, karpuz yetiştiriciliğinin yapıldığı yerlerdir. Necid'de farklı meyvelerin yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Bunlar arasında tatlı limon, nar, incir, turunç, şeftali başı çekmektedir. Limon ve turunç da bölgede yetişmektedir. Üzüm üretimi yapılsa da tatlı oldukları söylenemez. Üzüm yetiştiriciliğinin yapıldığı yerler asmalarla dolu ve üzüm yetiştiriciliğine has olmayıp daha ziyade hurmalıklardır. Ağaçların ömürlerini uzatan ve sağlıklı olmalarını sağlayarak daha kaliteli meyveler vermesini sağlayan budama ve aşılama yöntemlerini bilmediklerinden yetişmiş meyvelerin lezzetlerinin az ve rekoltelevlerinin düşük olmasına neden olmaktadır (Hüseyin Hüsnü, 1328:26-27).

Necid'de ekimi yapılan ürünler arasında hayvanların en önemli besin maddelerinden biri olan yonca da yer alır. Yonca dört yılda bir ekilmekte ve ekim gerçekleştiği yıldan itibaren dört yıl boyunca biçim yapılmaktadır. Sulama işlerinde kuyuların büyüklüğü ve suyunun fazlalığına göre kuyu başına iki ya da üç hayvan su taşımacılığında kullanılır. Çöllerde sonbahara doğru kendiliğinden yetişen, patatesten büyük ve lezzetli olan 'cimme' adında bir ürün vardır. En lezzetlisi siyah renkli olmakla beraber beyaz ve kırmızı gibi farklı renklere sahiptir. Renginden

ismini alan bu yiyecek Almanya'da da yetişmektedir. Yeterli yağışın olduğu zamanlarda kumlu arazide yetişir. Yeterli olgunluğa ulaştınca kumu yarmak suretiyle üzerine çıkar. Özenle temizlendikten sonra suda haşlanarak tuza batırılıp yağda kıyma ile kavrulup yenilir. Hazmı zor olmakla birlikte oldukça lezzetli olan cimmenin tavuk, hindi ve kuzu dolmalarının içleri doldurulduğunda daha lezzetli hale geldiği görülür. Yağmurlu dönemlerde çöllerde yetişen ve hayvanlar için arpa ve saman kadar faydalı olan 'Nasi' adını verdikleri bir ot çeşidi de yetişmektedir (Hüseyin Hüsni, 1328:27-28).

Necid'de yürütülen ticari faaliyet hayvancılıktan ibarettir. Deve, koyun, keçi ile bunlardan elde edilen yağ ve kıldan örülmüş çadırların satışı yapılır. El-Hailliler Necef ve Semave, Kasımlılar ile es-Sudeyr, el-Vaşim ile Kuveyt ve diğer bazı yerlerde Hufuf ile ticari bakımdan irtibat halindedirler. Tacirlerin kervanları Osmanlı sınırlarındaki malları deve ile götürmek kaydıyla satarlar ve karşılığında pirinç, attariye ve diğer malzemeleri satın alırlar. Medine, Şam ve Mısır gibi yerlere çok az bir miktarda at ve kısrak satışı yapılmaktadır. Hüseyin Hüsni, kısrakın Necidliler açısından önemini ise, '*kısrak satmak Necid ahalisinin canını telef etmek kadar ehemmiyetli olduğundan; ancak hediye olarak bazı zevata gönderiliyor*' cümlesi ile anlatmaktadır. At ihracının önündeki en önemli engel, henüz tay iken hayvanların önemli oranda telef olmalarıdır (Hüseyin Hüsni, 1328:36-37).

Tablo 3. Hüseyin Hüsni'nün Abdülaziz er-Reşid'le Olduğu Sıralarda Necid Emareti'nin Yaklaşık Yıllık Varidatı

Gelir Kaynağı	Osmanlı Altını
Aşar Hasılatı	41000
Hüccac Rüsumu	15000
Deve ve Koyun Zekatı	20000
Zekatü'l-Arz	5000
Zekatü'l-Cihad	1000
İhtisab Rüsumu	10000
Toplam	92000

Kaynak: Hüseyin Hüsni, 1328:72.

Necid'de bölgesel rekabet ve sür-git devam eden çatışmalar, silah ve cephane ticaretinin gelişmesine ve kazançlı bir sektöre dönüşmesine yol açmıştır. Bölgedeki silah satışında en büyük paya sahip olan İngilizlerin ilişki içinde olduğu Muhammara, Kuveyt, Vekrah, Abu dabi, Muskat şehirleri esliha, cephane, depo mahalleridir. Gelişmiş bir sanayiye sahip olmayan Necid topraklarında yalnızca bölge sakinlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak kadar sanatkarların dükkânları vardır. Küçük ölçekli işletme tarzındaki bu iş yerlerinde bakırdan kahve cezveleri, gümüş işlemeli hançer ve kılıç kabzaları, yünden deve hurçları, çadır ve kilim dokurlar (Hüseyn Hüsnü, 1328:36-37).

4. Necid'de Hayvan Varlığı

Necid'in coğrafi yapısının ve ikliminin bölgeye etkilerinden biri de hayvan varlığı üzerinden görülebilir. Necid'de, motorlu taşıtlar devreye girinceye değin, çöl koşullarına en uygun hayvan olan deve ön plandaydı. Özellikle de ulaşım vasıtası olarak kullanılmasının da etkisi ile bölgede sayıca diğer hayvanlardan fazla olmasına neden olmaktadır. Hüseyn Hüsnü'nün hesabına göre, 20-25 çadırlı bedevi kabilesinin çadır başına 500-600 civarında devesi vardır. Bedevilerinin her birinin on, hadarilerin her birinin yaklaşık beş deveye sahip oldukları düşünüldüğünde, Necid'de kaba bir hesapla iki buçuk milyon devenin olduğu farz edilebilir. Deve kışın yeşil ot yediğinde su içmemesi ve yaz mevsiminde dört günde bir sulanmasının yeterli olması ile çöl şartlarına dayanıklılık bakımından ön plana çıkar. Semiz hale geldikten sonra aç kaldığı dönemlerde hörgücünde depo ettiği yağı tüketerek bir ay idare edebilir (Hüseyn Hüsnü, 1328:28-39).

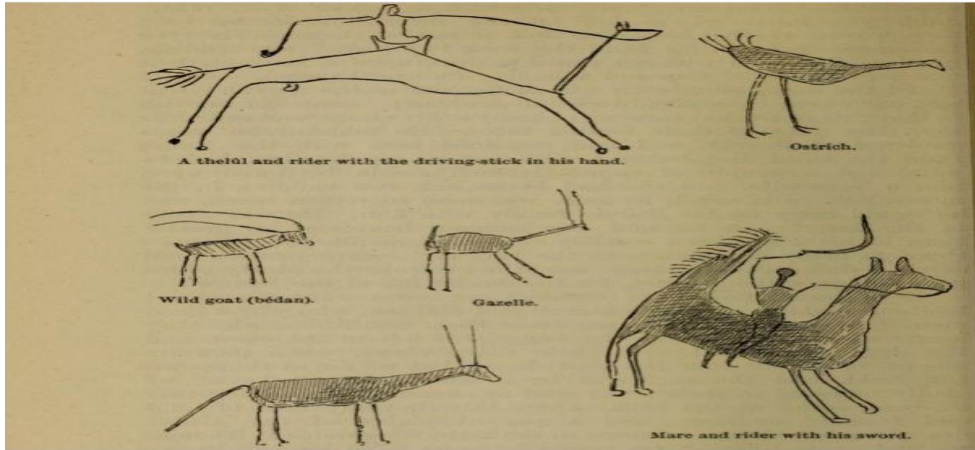
Bahçelerde kullanılan develer günlük sulandıklarından uzun yolculuklara çıkarılmadan önce gerekli suyu depolamaları için üç-dört gün otlatıldıktan sonra su verilerek değişen şartlara uyum sağlamaları temin edilir. Yaklaşık bir metreye uzanan her bir adımı ile normal yürüyüşü esnasında dakikada 67 adım atmaktadır. Hecinler saatte 12 ila 25 kilometre mesafe kat etmeleri, yürürken ses çıkarmamaları, iki kişinin binerek bir aylık erzakları ile seyahat edebilmeleri, hızlı hareket etmeleri ve yiyeceklerinin ayrıca taşınması zahmeti olmadığından çölde yapılan seferlerde ve tehlikeli yerlerde ağızları bağlandığında oldukça kullanışlı hale gelirler. Atlara nazaran çöktürüldüklerinde birkaç bin devenin iki-üç kişi tarafından bekçiliğinin yapılması da büyük kolaylıktır (Hüseyn Hüsnü, 1328:29-30).

Beyaz, kırmızı, siyah ve maviden oluşmak üzere farklı renklerde develer vardır. Bunların renginden hareketle karakteristik özellikleri tayin edilebilir. Mavi renktekiler huysuz olduklarından pek makbul değillerdir. Kırmızılar ise, binek ve yük devesi olarak kullanılır. Taşıma ve nakliye işlerinde pek de tercih edilmeyen beyaz develere daha çok savaş ya da çatışmalar esnasında saldıran kuvvetin önlerinde koşturulmak için binilir. Siyah develerden yalnızca yük taşımacılığında istifade edilir. Renklerinden ziyade ayrıca bir cins olan hecinlere, har denilir. Sırtına

binildiklerine istenilen tarafa yönlendirilmek ve koşturulmak üzere eğitilen har develerine dulul denir. Diğer develer 50 ile 100 riyal arasında alıcı bulurlarken 400'er balya kadar satılanlar namai denilerek Umman dolaylarında yetiştirilmektedir (Hüseyin Hüsni, 1328:30).

Mevsime göre, erkek ve dişi develerin yük taşıma kapasiteleri değişkenlik gösterir. Yaz mevsimi geldiğinde dişi deve, kışın erkek deve fazla yük taşır. Diğer develere nazaran daha kuvvetli olan ve Şam dolaylarında daha çok rastlanılan iki hörgüçlü develere karşın Necid'de ağırlıklı olarak tek hörgüçlü deve vardır. Develerin otlatılmasını çobanlar yaparlar. Her bir kabilenin develerini otlatmakla görevlendiği çobanları develerden birinin sırtında belli bir tonda ısıklık çalmak suretiyle develeri otlatırlar. Develer zamanla çobanın ısıklık sesine alışarak ısıklık sesinin yardımı ile güdülmeye başlarlar. Hüseyin Hüsni, develere ilişkin bu bilgileri yer verdikten sonra bölgede Osmanlı kuvvetlerinin başına gelen '*merhametten maraz doğar*' atasözünü çağrıştıran ilginç bir olayı anlatır. Beşinci ordu ester suvarının Aneyze aşiretinden rüsum bedeli toplamak için aşiretin develerini büyük bir zahmetle çevirdikleri esnada yaşlı bir kadın ortaya çıkar. Yaşlı kadın, kendisine ait olan develerden birinin verilmesini ister. Devesine bindikten sonra develerin alışkın oldukları biçimde seslenerek hayvanını koşturmaya başlar. Kadının seslenişi üzerine diğer develer de koşmaya başlarlar. Yaşlı kadının bu hareketi ile develer vergi memurlarının elinden kaçarlar. Diğer taraftan bölgede görülen yoğun hırsızlık olayları karşısında her kabile hayvanlarını boyarlar ve kendi işaretlerini develerine vururlar (Hüseyin Hüsni, 1328:31).

Çizim 1. Necid'deki Hayvan Varlığı

Kaynak: Doughty, 1921:512.

Kıtada hayvan varlığı bakımından en önde gelenlerden biri koyunlardır. Koyunlarda pek yün yoktur. Keçi ise, koyuna oranla daha azdır. Necid, Arapların iftihar

kaynakları olan atlarının en çok bulunduğu yerlerdendir. Özellikle de bedeviler için kısraklar her şeyden daha değerlidir. Çadırlarında haremleriyle beraber bulundukları kısraklarını başkalarının görmesine bile tahammül edemezler. Kısrağına talip olmak bedeviler nezdinde canına talip olarak görülür. Satmaya mecbur kalırlarsa bir ayağını olsun kendi hissesi olarak bırakarak hissesinden ötürü bir dişi yavru almaya çalışırlar. Paranın önemi olmadığından kısraklarını deve, koyun, at, un, pirinç, yağ, kahve ve çadır gibi şeylerle takas ederler. Boyları küçüklüklerinden beri sırtlarına binilmekte olduğundan kısadır (Hüseyin Hüsnü, 1328:106). Kısraklar senede yalnızca iki ay arpa ile geri kalan günlerde nasi ile beslenirler. Bir hayli hızlı olan kısraklar üç gün boyunca yemsiz ve susuz olarak hayatta kalabilirler. Hayvanların karınlarının doyurulması ve sulanmaları başlı başına bir zorluk doğurduğundan ihtiyaç duyulmayan erkek taylar öldürülür. Erkek taylar emzirilme dönemlerinde analarına zarar verdiklerinden emzirme dönemi ve sonrasında deve sütüyle beslenirler (Hüseyin Hüsnü, 1328:31-32).

Necid dolaylarında deve dışında öküz, inek ve eşek de vardır. Horoz ve tavukla karşılaşılrsa da kaz, ördek ve hindi yoktur. Bazı güvercin çeşitleri ile karga ve serçe gibi birkaç kuş çeşidine rastlanır. Özellikle de hayatını kaybeden insanlarla ve telef olan hayvanlarla beslenen kartal ve akbaba gibi leş yiyiciler de yaşamaktadırlar. Dağ keçisi, tavşan ve ceylan gibi yaban hayvanları Necid sakinlerinin önemli yiyeceklerindedir. Necid topraklarında yenilemediği için kediye rastlanılmaz. Arabistan genelinde görülen ve Necidlilerin cerbua diye adlandırdıkları bir hayvan vardır ki kolay kaçabilmek için çift taraflı delik açar ve ikisini de kapattıktan sonra yuvasına girer. Araplar cerbuayı yakalamakta oldukça mahirdir. Bölge sakinleri deve sırtında yolculuk yaptıkları esnada cerbua yuvası ile karşılaşılırsa deliklerden birine değneklerini sokarak hayvanı ürkütüp diğer deliğe doğru kaçırlar ve diğer delikten çıktığında elleri ile yakalayarak pişirip yerler (Hüseyin Hüsnü, 1328:32-33).

Necid'de aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanlar yoktur. Sıcak bölgeleri yaşam alanı edinen akreplere çok sık rastlanır. Çadırların bekçiliğini yaptıkları için köpek de beslenir. Necid'deki yenilebilen hayvanlardan biri kum kertenkelesi olarak adlandırılmakla beraber kuyruğunun kısa, parmaklarının bitişik ve rengi kırmızı ya da koyu kurşuni olması ile kertenkeleden ayrılan kum balığıdır. Bu hayvan, kum altında yaşar ve yiyecek bulmak için zaman zaman meyve bahçelerine gittiğinde yakalanır. Lezzetli olduğu kanaati ile İran, Irak ve Mısır dolaylarında da rağbet gösterilir. Güneşe asılarak kurutulup saklanır. Kuvvet macunu yapmak için de kullanılan kum balıklarından iki-üç tanesi bir tavuğa yedirilip tavuk yirmi dört saatte semirtilerek yenilir (Hüseyin Hüsnü, 1328:33). Arap topraklarında kıymetli olan hayvanlardan biri de çekirgedir. Çöl meyvesi olarak da adlandırdıkları çekirgeleri büyük bir iştahla kendileri yedikleri gibi kısraklarına da yedirirler. Çekirge istilasının olduğu dönemlerde bölge halkı, merkepleri ve develeriyle çekirgelerin geçtikleri yere doğru giderek çuvallarını çekirgeleri ile doldurup evlerine ve çadırlarına götürürler. Ağızları bağlı çuvallarda bulunan çekirgeleri kaynamış tuzlu suda

haşladıktan sonra güneşe serip kuruturlar. Kuruttukları çekirgelerin baş, kanat ve arka ayaklarını kopararak geriye kalan kısımlarını una dönüştürerek hurmayı çekirge ununa bulayıp yerler. Hüseyin Hüsnü, çekirgenin yumurtanın sarısını andırdığını ve yumurtlamadan önce tutulan çekirgelerin semiz ve leziz olduğunu da kaydeder (Hüseyin Hüsnü, 1328:89).

5. Gündelik Hayat

Necid'in sakinlerinin büyük bir kısmını bedeviler oluşturmaktadır. Her bir bedevi kümesinin bağlı bulunduğu kabilesi ile bölgedeki diğer rakipleri arasında sürekli çarpışmalar yaşanır. Necid bedevilerinin gazve adını verdikleri bu karşılaşmalardan dolayı malları ve canları sürekli tehdit altındadır. Anlık bir saldırı ile saldırı öncesinde 5000-6000 deveye sahip olan kabile bir tas deve sütüne muhtaç hale gelir. Bu çarpışmalarda, kadınların çarpışma alanlarında çıplak ve biçare halde bırakılmaları gibi durumlarla karşılaşılır (Hüseyin Hüsnü, 1328:83). Hüseyin Hüsnü, yirmi yıla yakın Araplar arasında farklı mevkilerde ve yerlerde görev icra ettiğini belirttikten sonra kadınlara taarruz edildiğini ilk defa Necid kıtası bedevilerinde gördüğünü yazmaktadır. Necid'de gündelik hayatta, bölgedeki asayiş sorunlarının da etkisi ile varlıkları hissedilen unsurların başında köleler gelir. Kölelerin sahiplerine karşı büyük bir sadakat duygusu ile bağlı oldukları ve emirler, şeyhler gibi nüfuzlu kimselerin çok sayıda köleye baktıkları görülmektedir. Redişilerin başında bulunan Abdülaziz, 200'e yakın köleye sahipti. Necid'in karyelerinin dışardan gelecek saldırılara karşı inşa edilen mergab adı verilen yapıları vardı. İki nöbetçinin devriye yaptıkları mergabta sürekli nöbet tutularak gözetleme faaliyeti icra edilmektedir. Olası bir saldırı halinde nöbetçi elindeki bayrağı sallayarak ve bağırarak karye sakinlerini teyakkuza geçirir. Tehdit karşısında derhal silahlar kuşanılarak hayvanlarını, hurmalıklarını ve meralarını korumak için karyelerinin dışına koşarak bedevilerin yağma girişimlerini engellemeye çalışırlar (Hüseyin Hüsnü, 1328:85-87).

Bölgede yaşayan bazı unsurlar saçlarını bağlama şekilleriyle de dikkatleri çekerler. Örneğin Necid'in en önemli kabilelerden olan Şammarlar, saçlarını örgü yaparlar ve göğüsleri üstüne bırakırlar. Necid'de güçleri ile meşhur olan kimseler, kırmızı çuhadan yapılan camadan giyerler. Güç ve cesaretleri ile dikkatleri üzerine çeken Şammarlar, Osmanlı topçuları Cehfe ve karyesine geldiklerinde ağaca asılan bir borazanı görürler. Bu borazana ilişkin her biri benzetişine göre kendince farklı yorumlar yaparlar. En sonunda içlerinde biri, geniş tarafından tütün doldurularak dar tarafından içilir diye yorum yapınca tütün içenin katledilmesi caiz olduğundan seyredenin cezasının daha fazla olacağı gerçeğine binaen hızlıca dağılırlar. Bu yaklaşımları yanında Necid hadarilerinin ve bedevilerinin dillerinde kötü sözlere yer yoktur. Çok sinirli olduklarında '*Salatullahu aleyke*' demekle yetinirler (Hüseyin Hüsnü, 1328:87-88).

Bölgede sabun kullanma adeti yoktur. Çamaşırlarını yıkacakları zaman hadariler killi toprak ile yıkarlarken bedevilerin çamaşırları hiç su yüzü görmez. Su kaynaklarının kıtlığı beraberinde Necid'de hamamların inşa edilmesi ve hamam kültürünün ortaya çıkması için gerekli ortamın doğmamasına neden olmuştur (Hüseyn Hüsni, 1328:88). Necidlilerin günlük hayat rutinlerinde öğleden sonra bir-iki saat boyunca uykuları önemli bir yer tutar. Necidliler içinde yaşadıkları şartlarında etkisi ile oldukça kanaatkârlardır. Kasım dışındaki bölge sakinleri Irak dolaylarında bir adamın ancak doyabileceği bir yemekle üç kişi yetinirler. Necid'in en meşhur yemeği, et suyunun kâselere konularak etrafının çevrelendiği büyük bir sini üzerindeki pilavın üzerine konulan kızarmış ettir. Necid bahçelerini süsleyen hurma ile deve sütünü tüketmeyi çok severler. Yine Kasımlıların dışındaki Necid sakinleri pek sebze tüketmezler. İran, Afganistan, Hindistan ve dolaylarında görüldüğü üzere yemekten önce meyve yenilir. Sarımsak hiç yenilmediği gibi çiğ soğanda yemezler. Çölde yağışlı dönemlerde kendiliğinden yetişen Ebu Cehil karpuzu adını verdikleri meyveyi toplarlar. Her defasında suyunu değiştirmek kaydıyla çekirdeğini üç defa kaynatırlar. Acılık ve zararlılığını giderdikten sonra buğday ile birlikte yerler (Hüseyn Hüsni, 1328:91-92).

Unu tuz ile saklarlar. Yolculukları esnasında yiyecekleri ekmeği deri içinde hamuru yoğurup şekil verdikten sonra kül haline gelen ateş ile örterek pişirirler. Ekmek pişince üzerindeki külü sopa yardımı ile çıkararak boşaltırlar ve deri içinde ufalayıp yağla birlikte yerler. Lezzetini ve muhafaza süresini artırmak için iyice ölmüş hurmaların çekirdeklerini çıkarır ve güneşe sererler. Irak dolaylarında tüketim ömrünü artırmak için ham hurmayı kavurur ve kaynatırlar. Necidliler en çok tükettikleri şeylerden biri ise, kahvedir. Kahve yapımına büyük özen gösterirler. Kahveyi taze tüketmek için kavurup havanda döverek içerler. Kahve pişirmek için birbirlerinden farklı ölçeklerdeki üç çeşit cezve ile dördüncü olarak kahve telvesinin bulunduğu bir güğümleri vardır. Bölgede kahvenin yapıldığı yere göre mayalanma hızı değiştiğinden bazı yerlerde haftada iki ya da üç kez bazı yerlerde ise haftada bir kez şerbet adını verdikleri kahve telvelerini tazelerler. Kahve pişirileceği zaman üstü şerbet ile doldurularak cezvelerin en büyüğüne şerbet konur. Taze kahve köpüğü kesilinceye kadar kaynatılır. Kalkule varsa dövülüp içine konularak ortanca cezvede süzülerek demlenir. Telve kalmayınca küçük cezveye süzülür. Araplar arasında adet olduğu üzere kahveyi verenin tadına bakmasıyla misafire dağıtımına geçilir. Ağzına kadar doldurulmayan ve kulpsuz olan fincanlar, sağ elin avuç içi ile ikram edilir ve misafirci alınarak içilir. Misafir kafî deyinceye ya da fincanı verirken eliyle birkaç defa sallayınca kadar kahve doldurulmaya devam edilir. Kahve bittikten sonra cezvelerde kalan telveler şerbet güğümüne konarak saklanır (Hüseyn Hüsni, 1328:92-93).

Araplar, bir kişiyi yüceltmek için Ebu Falic gibi ilk evladının adıyla hitap ederler. Evlatlar da İbn Haldun ismi gibi babalarına verilen değerini bir göstergesi olarak babasının adı ile anılır. Necid'deki kavimlerin her fırkasının kendilerine has

sancakları vardır. Kelime-i Şahadetin üstünde bir kılıncı şeklinin olduğu İbn Reşid'in bayrağının zemini tirşe, haşiyesi mordur. Kasımlıların bayraklarının rengi ile aynı olup üstünde bir kılıncı şekliyle (*La ilahe illallah Muhammedun Resulullah*) yazılıdır. Yazı ve şekli beyaz patiskadan olup Kasımlıların bayrağı da aynıdır. Arid ahalisinin bayrağı düz yeşil ve üstünde kelime-i şahadet yazılıdır. İbni Suûd'un bayrağı düz yeşil ve üstünde (Nasrun minallahi ve fethan karib) ve bu ayeti kerimenin altında (*İmamü'l-Müslimin*) yazılıdır (Hüseyin Hüsnü, 1328:95-97). Yalan ile mübalağa Necidliler arasında oldukça yaygındır. Abdülaziz er-Reşid, Necid'de doğrunun uyun amiri tarafından gömüldüğünü rivayet eder. Rivayete göre, uyun amiri kuru bir hurma ağacını büyük bir çukura göndermeyerek bölge sakinlerini toplayarak defnettirmiş ve '*Ey cemaat! İşte bu doğru idi. Artık gömüldü*' diyerek doğrunun üzerine toprak atıldığını söylemiş. Necidliler olayların izini sürmekte oldukça yeteneklidirler. Hüseyin Hüsnü'nün Cehfe'de bulunduğu sıralarda bir hadise sonrasında yaşananlar da kanıt olarak aktarılır. Hadise Cehfe karyesinden yaşlı bir kadın kızıyla birlikte odun toplamak için çöle gittiklerinde yaşanır. Kocakarı ile kızı oduna giderlerken onları birisi takip ederek fırsat bulduğu bir anda kızın ırzına geçer ve hadisenin yayılmasının önüne geçmek için yaşlı kadını öldürür. Kızcağız yaşananları emire şikâyet ederek ve katilin yakalanması talebinde bulunur. Katilin kim olduğu bilinmediğinden hadiselerin izini sürmekte yetenekli olan bir bedevi yanına verilerek katili bulmak üzere gönderilirler. Bedevi katilin izleri üzerinde gerekli gözlemleri yaptıktan sonra emrin kölesi ile birlikte dört gün boyunca civarı dolaşarak katilin kim olduğunu tespitte çalışır. Bu dört günün sonunda katilin yakalanması başılır ve Emir'in huzurunda işlediği suç kabul etmesinden dolayı idam edilir (Hüseyin Hüsnü, 1328:97-99).

Yaz mevsimi geceleri bedeviler, çıplak olarak kumun içine gömülüp başları dışarıda yatarlar. Necid sakinleri, 30-40 saat boyunca susuzluğa katlanabilirler. Hüseyin Hüsnü, el-Büyye Şeyhi'nin oğlunun '*bir gün çölde yalnız dolaşırken gazveye tesadüf ettim. Bizzarura firar ederek dululumu çöle doğru hızlı sevk ile gazveden kurtulabildim. Üç gün çölde dolaşarak bir aşiret himayegahına yetiştim. Biraz kahve içip bayılmışım*' cümleleri ile yaşadığı susuzluğuna eserinde yer verir. Necid hadarilerinin ve bedevilerinin bakışları, hafızları ve zekâları oldukça keskindir. Hüseyin Hüsnü, özellikle de hafızaları ve zekâlarının parlaklığının sebebinin zihinlerinin bir şeyle meşgul olmamasından kaynaklandığını belirtir. Okula gitmeleri durumunda bu ayırt edici yanlarının zihinlerinin yorulması ile kalmayacağı da düşüncesindedir (Hüseyin Hüsnü, 1328:100-102).

Necid sakinleri, bazı hastalıklar için bölgede asırlardan beri uygulana gelen yöntemlere başvurumaktadırlar. Örneğin, karaciğer hastalıklarının tedavisinde canlı haldeki bir koyunun kuyruğu dibinden kesilerek yassılığı tarafından ikiye ayırılır ve tüysüz deri bulunan kısmını hastanın ciğerine bağlayarak bir gün boyunca bekletirler. Hastanın vücudunda siyah lekeler çıkmasının ardından siyahlığın etrafı ateşte kızdırılan çuvaldızla dağlanır. Bir hafta boyunca takip edilen sıkı perhiz

sonrasında dağlanan yer merhemle tedavi olunur. Cerrahlıkta da Necidliler dikkatleri üzerlerine çekerler. İnsan bağırsağını kesip, dikip, içeri koyarak yaptıkları ameliyat ile hastanın tedavi edilmesine çalışırlar. Avrupa'da daha yeni keşf olunan bu tedavi yöntemi bölgede muhtemelen binlerce yıldan beri bilinmektedir. Necidliler, doğurmayan kısrakların rahimlerindeki delik ya da yırtık gibi sorunlar karşısında hastalıklı yeri karıncalara ısırtırlar ve ısırın karıncaların başlarını koparak ameliyat yaparlar. Başarı ile tatbik ettikleri bu metodu insan bağırsağını karınca başıyla dikerek de uygulamaktadırlar (Hüseyin Hüsnü, 1328:103-106).

Sonuç

İnsan, coğrafya ve olay örgüsüne ilişkin bilgi kaynağımızın başlıcası görgü şahitlerinin geriye bıraktıkları eserlerdir. Hüseyin Hüsnü, Vehhâbîlere karşı yürütölen seferde vazifeli olarak gözlemleri ile kıymetli eserlerden birini kaleme aldı. Eserde, tarih bilimini ilgilendiren temel hususlara detaylıca yer verildi. Eserin önemli bir kısmını merkezle bağı oldukça zayıf ve kendi içinde de sürekli çatışma yaşayan Necid oluşturur. Necid coğrafyasının ve ikliminin karakterini çöller belirler. Çölün etkisi sadece coğrafya ve iklimle sınırlı değildir. Bölge sakinlerinin mizaçları ve gündelik yaşamda sergiledikleri tavırlarında da yoğun biçimde görülür. Necid sakinleri ise, çölle bir biçimde ilişkilerini sürdüren hadari ve bedevilerdir. Hadariler, belirli zaman dilimlerinde çölün içlerine doğru göç etseler de çöl esas olarak bedevilerin yurtlarıdır. Her iki kesimin geçimlerini sağlamak için sürdürdükleri beşeri faaliyetleri kaçınılmaz biçimde çölün tesirindedir. Necid çöllerinde yapılan uzun yolculukların değişmez bineği olan devenin diğer besisi hayvanlarına nazaran daha fazla olması da aynı etkenden ileri gelmektedir. Necid sakinlerinin bir takas aracı olarak kullandıkları asil Arap atlarıysa övünç kaynaklarıdır. Bölgede yürütölen tarımsal faaliyetler de Necid'in coğrafyası ve iklimine uygundur. Tatlı limon, nar, incir, turunç, şeftali bölgede yetiştirilmekle birlikte hurma yetiştiriciliği ve tüketimi en çok yapılan meyvedir. Günlük hayatlarında kahve içilmesi önemli bir yer tutar.

Hüseyin Hüsnü'nün Necid ve Necid'deki yaşama dair verdiği bilgilere karşın 1900'lerin ilk yıllarından bugüne başta teknolojiye yaşanan gelişmeler olmak üzere çok sayıda zorlayıcı değiştirenle tarihi öneme sahip olan Necid dolaylarında kaçınılmaz olarak dönüştürmeler yaşandı. Coğrafyada yaşanan dönüştürmeler, İslam dünyasının en çok tartışılan meselelerinden olan Vehhâbîlik gerçeği ile bölgenin bugününün anlaşılabilmesi için geçmişine bakılması zorunluluğunu değiştirmedii. Belirtilen zorunluluğun ortaya çıkardığı kaygı ile Suüdi Arabistan'ın ve Vehhâbîliğin merkezi konumundaki Orta Arabistan'ın köklerinin anlaşılması için Hüseyin Hüsnü'nün eserine eğinildi.

Kaynakça

1-Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA).

Haritalar (HRT. H). 1850.

2- Araştırma ve Tedkik Eserler

AHMED CEVDET PAŞA, (2011) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, Editör: Mustafa Güçlükol ve Bilge Bozkurt, İstanbul, İlgi Kültür Sanat.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, (2004), *İhvân'dan Cüheyman'a Suûdî Arabistan ve Vehhâbilik*, İstanbul, Rağbet Yayınları.

DOUGHTY, C.M., (1921), *Travels in Arabia Deserta*, Vol.1, Boston, Medici Society.

EYÜP SABRİ PAŞA, (1992), *Tarih-i Vehhâbiyân*, Çev.: Süleyman Çelik, İstanbul, Bedir Yayınevi.

HÜSEYİN HÜSNÜ, (1328), *Necid Kitasının Ahvâl-i Umûmiyesi*, Kostantiniyye, Matbaa-ı Ebuzziya.

KURŞUN, ZEKERİYA, (2006), 'Necid', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.32, ss.491-493.

KURŞUN, ZEKERİYA, (1998) *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

TECER, AHMET VEHBİ, (2002), *Tarihte Vehhâbî Hareketi ve Etkileri*, Ankara, ASAM.

